

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

تحلیل جنبه های رمانتیسم در آثار دکتر علی شریعتی با تاکید بر کویریات

نام دانشجو:

عبدالرضا حسنی

استاد راهنما:

دکتر حسینعلی قبادی

استاد مشاور

دکتر حاتم قادری

ماه و سال دانش آموختگی (دفاع)

اسفند ۱۳۹۱

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای مخلین عبد الرضا عیسی تحت عنوان: تحلیل جنبه‌های روان‌نسیسم در آثار دکتر علی شریعتی با تأکید بر برریرها از نظر شکل (فرم) و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای دریافت درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌کنند.

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱	استاد راهنما	آقای دکتر حسین قبادی	دانشیار	
۲	استاد مشاور	آقای دکتر حاتم قاری	استادیار	
۳	نماینده تحصیلات تکمیلی	آقای دکتر سعید بزرگ‌نیلی	دانشیار	
۴	استاد ناظر	آقای دکتر حسین حاجی	استادیار	
۵	استاد ناظر	آقای دکتر سعید بزرگ‌نیلی	دانشیار	

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۹۱ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم دکتر حاجتم آدرسی و مشاوره سرکار خانم دکتر حسینی قبادی، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر حاجتم آدرسی و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.
ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.
ماده ۶: اینجانب عبدالمصطفی دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: عبدالمصطفی
تاریخ و امضا: ۹۱/۱۲/۱۵

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب عهده دارم... دانشجوی رشته... در سال تحصیلی... و در تاریخ... مقطع کارشناسی... دانشکده... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: .....
تاریخ: ۱۳۸۵/۱۲/۲۳

با تقدیم و تشکر از:

استاد دکتر حسینعلی قبادی به پاس همه لطف‌هایش

استاد دکتر حاتم قادری

استاد دکتر سعید بزرگ بیگدلی

استاد دکتر حسین هاجری

چکیده

آثار دکتر علی شریعتی به دلیل گستردگی مطالب و تنوع موضوعات و نگاه جامعه‌شناختی او به دین از دیدگاه مکتب‌های گوناگون ادبی و رهیافت‌های نقد ادبی قابل بررسی و تحقیق است. در این پژوهش آن دسته از نوشته‌های دکتر شریعتی که به ((کویریات)) از آنها تعبیر می‌شود به دلیل بیان زیبایی‌شناسانه او از دین که با جنبه‌های مکتب رمانتیسم نزدیکی بیشتری دارد تحلیل شده است.

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و چارچوب نظری آن از یک سو بر مبنای نظریه ((کرونوتوپ)) (پیوستار زمانی - مکانی) باختین و از سوی دیگر بر مبنای دیدگاه‌های هرمنوتیکی است. برای انطباق بیشتر با تحلیل ادبیت متن رمانتیسمی از مبانی رمانتیسم و نقد اجتماعی و تحلیل هرمنوتیکی بهره‌گیری و برای نتیجه‌گیری دقیق این چارچوب‌ها با هم تلفیق شده است.

این پژوهش شامل سه فصل و نتیجه‌گیری است. در فصل اول تاریخچه و پیدایش مکتب رمانتیسم و مشخصه‌های آن معرفی و در فصل دوم رهیافت‌های تحقیق یعنی هرمنوتیک و دیدگاه‌های هرمنوتیکی و نظریه کرونوتوپ بیان شده است. در فصل سوم ضمن معرفی اجمالی زندگی‌نامه شریعتی و مطالعات و عرفان‌گرایی او جنبه‌های مهم‌تر رمانتیسم: وصف طبیعت و گفتگوی درون و برون، سبک، نمادپردازی، دوگانگی انقلاب - ارتجاع (رمانتیسم اجتماعی)، و معنویت و ایمانگری/تأویل با آثار هبوط، کویر، گفتگوهای تنهایی (بخش اول و دوم)، و هنر مطابقت داده شده است.

کلید واژه‌ها: رمانتیسم، هرمنوتیک، کرونوتوپ، کویریات، شریعتی.

فهرست مطالب

۱	مقدمه و طرح مسئله
۷	فصل اول: رمانتیسم: پیش‌زمینه و جنبه‌های اساسی آن
۷	رنسانس
۸	کلاسیسم و نئوکلاسیسم
۱۱	روشنگری و افول نئوکلاسیسم
۱۴	پیش‌رمانتیسم یا عصر احساس
۱۷	رمانتیسم
۱۸	تعاریف و کاربرد واژه رمانتیک و رمانتیسم در نزد رمانتیک‌ها
۱۹	تعاریف و کاربرد رمانتیک و رمانتیسم در دوره بعد از رمانتیک
۲۲	اهمیت رمانتیسم
۲۴	ابعاد و جنبه‌های رمانتیسم
۲۴	جمال‌شناسی رمانتیسم
۲۸	تخیل در رمانتیسم
۳۱	تمثیل و نماد (سمبول)
۳۴	طبیعت‌گرایی و منظره‌پردازی

۳۶	زمینه‌های ظهور و گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های اجتماعی رمانتیسم
۴۰	ضد سرمایه‌داری بودن جنبش رمانتیسم
۴۱	سیر رمانتیسم در ایران
۴۷	رمانتیسم و کشمکش ذهن و عین در اندیشه نیما

فصل دوم: رهیافتهای تحقیق: هرمنوتیک و پیوستار زمانی - مکانی

۵۰	(کرونوتوپ) باختین
۵۰	الف) هرمنوتیک
۵۱	تعریف و تاریخچه هرمنوتیک
۵۴	هرمنوتیک رمانتیک
۵۶	دور هرمنوتیک
۵۶	هرمنوتیک جدید
۵۷	مکالمه و افق معنایی
۵۸	رابطه سنت و فرهنگ و فهم هرمنوتیکی
۶۰	هرمنوتیک ادبی
۶۱	ب) پیوستار زمانی - مکانی (کرونوتوپ)
۶۲	باختین نظریه پرداز ادبیات
۶۳	مکالمه یا گفتگو
۶۴	بینامتنیت
۶۵	گزینشهای اساسی باختین
۶۶	۱. عامل فردی و اجتماعی
۶۷	۲. صورت و محتوا

۶۷	سخن روزمره و موقعیت برون کلامی و گزاره کلامی هنری (اثر کامل ادبی)
۶۸	فرهنگ و ادبیات
۶۹	پیوستار زمانی - مکانی (کرونوتوپ)
۷۲	فصل سوم: جلوه‌های رمانتیسم در آثار شریعتی
۷۶	زندگی نامه شریعتی
۷۸	مطالعات شریعتی
۷۹	عرفان‌گرایی شریعتی
۸۳	نقد شریعتی
۸۸	زمینه‌های سیاسی و مذهبی و نقش شریعتی در ایران و کشورهای اسلامی
۹۲	۱. وصف طبیعت و گفتگوی درون و برون
۱۰۲	وصف کویر
۱۰۷	وصف کاریز
۱۰۹	۲. سبک
۱۱۸	۳. نماد پردازی
۱۲۶	نمادهای تاریخی و اساطیری
۱۲۹	۴. دوگانگی انقلاب - ارتجاع (رمانتیسم اجتماعی)
۱۳۸	۵. معنویت و ایمانگری/تأویل
۱۴۷	نتیجه‌گیری
۱۵۳	منابع و مأخذ

مقدمه و طرح مسئله

کلیات و مسائل تحقیق

علی شریعتی (۱۳۱۲-۱۳۵۶) یکی از روشنفکران دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ است که آرا و عقاید او بیشترین تأثیر را بر جامعه آن روز ایران و انقلاب ۱۳۵۷ داشته است.

علاقه شدید شریعتی به مطالعه کتاب‌های فلسفی (مانند آثار مترلینک) از نوجوانی او را به نوعی یأس و بدبینی سوق می‌دهد تا جایی که می‌خواهد دست به خودکشی بزند اما به گفته خودش مثنوی او را نجات می‌دهد. وی پس از گرفتن مدرک لیسانس ادبیات از دانشگاه مشهد با بورسیه دولتی برای ادامه تحصیل به فرانسه اعزام می‌شود و در آنجا مطالعات خود را در زمینه تاریخ و ادیان جامعه‌شناسی پی می‌گیرد. او در مدت اقامت خود در فرانسه با جنبش‌های آزادیبخش فعال در فرانسه همکاری می‌کند.

نگاه جامعه‌شناسانه او به دین سبب گستردگی تفکر او در زمینه مسائل دینی و اجتماعی می‌شود. او متأثر از نهضت اصلاح دین (پروتستانتیسم) در مسیحیت و نهضت اصلاح سید جمال‌الدین اسدآبادی و اقبال لاهوری در صدد اصلاح تفکر اسلامی است. از دیدگاه اجتماعی نیز شریعتی عقب ماندگی کشورهای جهان سوم را از زیر سلطه استعمار بازگشت به خویش و فرهنگ اصیل اسلامی و بازگشت به شخصیت‌ها و الگوهای مثالی صدر اسلام می‌داند.

شریعتی با تأثیر از آموزه‌های فرهنگ و متون اسلامی به‌خصوص قرآن و نهج‌البلاغه و متون

عرفانی و ادبی فارسی و شعرنو به بیانی زیبایی‌شناسانه از دین می‌پردازد. گرایش به طبیعت و تخیل و تصویرگری، نمادسازی، رمانتیسم اجتماعی، و ایمان‌گری و تأویل به‌خصوص در کویریات جنبه‌هایی از تأثیر شریعتی از رمانتیسم به شمار می‌رود. آثار شریعتی را با رهیافت‌ها و مکتب‌های گوناگون نقد اجتماعی و ادبی می‌توان بررسی کرد؛ اما، به نظر ما بخش کویریات با توجه به مکتب رمانتیسم بهتر درک و تبیین می‌شود.

شریعتی در زمینه تطبیق آثار یک نویسنده، یک شاعر یا عارف با اصول مکتب‌های جدید غربی معتقد است که با عینک این مکاتب آثار ادبی را بهتر می‌توان شناخت و لازم نیست که این انطباق به‌طور کامل باشد: «تدوین مکتب‌های گوناگون ادبی کار تازه‌ای است، اما نمی‌توان گفت اصول این مکاتب در آثار ادبی قدیم یافت نمی‌شود. گرچه من به تأویل‌ها و توجیه‌های خشک و موهوم و ناشیانه آن گروهی که شاعران و نویسندگان قدیم ما را می‌خواهند درست در قالب‌های مکاتب ادبی اروپایی بگنجانند موافق نیستم، ولی شک ندارم که با عینک این مکتب‌ها آثار ادبی فارسی را دقیق‌تر و علمی‌تر می‌توان شناخت و در آن نقطه‌های تاریک و نکته‌های باریکی را که با چشم بدیعی و عروضی خودمان نمی‌دیدیم می‌توان دید، زیرا عدم انطباق کامل یک شاعر یا نویسنده با اصول مدون یک مکتب ادبی جدید مانع از آن نمی‌شود که مثلاً منوچهری را از ورای عینک ناتورالیسم و یا بسیاری از آثار عرفا را به کمک سمبولیسم و مکتب عراقی را با رمانتیسم و... نتوان بهتر دید. غالب تحصیل‌کرده‌های ما چنین می‌پندارند که آثار همه نویسندگان اروپایی که با نام رالیست، سمبولیست، رمانتیست، ناتورالیست، و غیر، مشهورند، کاملاً از هر نظر با اصول و مختصات مکتبی که بدان منسوبند منطبق است، در صورتی که چنین نیست و نمی‌تواند باشد و در اینجا نیز اساس این تسمیه بر تغلیب است و تا حدودی با تسامح.» (م.آ. ۳۲، ۱۶۱). که این حکم در مورد بررسی ما نیز صادق است، و می‌دانیم که شریعتی را نمی‌توان یک رمانتیسم تمام‌عیار دانست که او خود نیز با اینکه به بسیاری از مکاتب و جریان‌های انقلابی و اشخاص اشاره کرده و خود را وام‌دار آنها دانسته اما به رمانتیسم چندان اشاره‌ای ندارد و از دیدگاه او رمانتیسم نیز بیشتر با جنبه احساسی شناخته می‌شود. اما، از دیدگاه ما نظریات و آرا

شریعتی را با توجه به گستردگی دیدگاه‌های موجود در رمانتیسم بهتر می‌توان بررسی کرد.

در ادامه به سؤالات تحقیق، پیش‌فرض‌ها و فرضیه‌ها، و مواد و روش انجام دادن تحقیق

می‌پردازیم:

سؤالات تحقیق

(۱) چرا و چگونه می‌توان بین رمانتیسم ادبی و اجتماعی و اندیشه‌های شریعتی نسبت برقرار کرد؟

(۲) مظاهر، جلوه‌ها و تصویرگری‌های برجسته ادبی رمانتیسم در کویریات کدام‌اند؟

(۳) با توجه به آمیختگی جنبه‌های معرفتی و شناختی آثار ادبی دکتر شریعتی و بیان رمانتیک آثار

معرفتی او چگونه می‌توان سیر تحول و حضور رمانتیسم را در آثار وی نشان داد؟

فرضیه‌ها و پیش‌فرض‌ها

پیش‌فرض ما این است که شریعتی به دلیل دیدگاه‌ها و رویکردها رمانتیکی توانست به بیان زیبایی‌شناسانه‌ای از دین دست یابد و موفق شد میان ادبیات و دین و نیازهای اجتماعی مخصوصا با آرمان‌های جوانان پیوند بزند.

۱. در آثار دکتر شریعتی جنبه‌های عمیقی از رمانتیسم وجود دارد که با دیدگاه‌های ناب اجتماعی، سیاسی و انقلابی اسلامی هماهنگی و پیوند دارد و عناصر رمانتیک در آثار شریعتی وجه غالب تفکر او را شکل می‌دهد.

۲. در کویریات شریعتی اسطوره‌سازی، نمادپردازی، تیپ‌سازی، شخصیت‌پردازی از دیگر آثار او برجسته‌تر است. برای نمونه وصف کویر و نماد سازی آن - به عنوان یک نیستان همان جایی که انسان آرزوی رسیدن به آن را دارد و حتی روح و جان انسان و درست همان نیستان مولانا - است: «کویر نه تنها نیستان من و ما است که نیستان ملت ما است و روح و اندیشه و مذهب و عرفان و ادب و بینش و زندگی و سرشت و سرگذشت و سرنوشت ما همه است. کویر این تاریخی که در صورت جغرافیا ظاهر

شده است» (مجموعه آثار ۱۳، ص ۲۵۰). یا «کویر، این هیجستان پر اسراری که در آن دنیا و آخرت، رو در روی هم‌اند. دوزخ زمی‌نش و بهشت، آسمانش» (همان، ص ۲۵۳). آشنایی‌زدایی و اسطوره‌سازی‌های وی از شخصیت‌های دینی و تاریخی در تمامی آثار او پراکنده‌اند. برای نمونه، ابراهیم، علی، حسین، زینب، بودا و پرومته. حتی این اسطوره‌سازی‌ها در عنوان‌های آثار او نیز به چشم می‌خورد. برای نمونه «علی حقیقتی برگونه اساطیر»، «حسین وارث آدم» و «فاطمه، فاطمه است».

۳. در آثار شریعتی سیر معرفتی و شناختی او با بیان ادبی و رمانتیکی از دین و اجتماع - با توجه به نمادگرایی و سمبولیسم اجتماعی و ضدسرمایه‌داری بودن دیدگاه‌هایش - از طبیعت‌گرایی به جنبه‌های اجتماعی است.

مواد و روش انجام تحقیق

مواد تحقیق در درجه‌ی اول آثار دکتر شریعتی (اجتماعیات، اسلامیات، و کویریات) با تاکید بر «کویریات» به‌خصوص هبوط، کویر، گفتگوهای تنهایی، و هنر و در درجه بعد نقدهایی است که بر آثار و اندیشه‌های دکتر شریعتی نوشته شده است.

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و چهارچوب نظری آن از یک‌سو بر مبنای نظریه «کرونوتوپ» باختمین خواهد بود اما برای انطباق بیشتر با تحلیل ادبیت متن رمانتیستی از (۱) مبانی رمانتیسم، (۲) نقد اجتماعی، و (۳) تحلیل هرمنوتیکی بهره‌گیری خواهد شد، و باری نتیجه‌گیری دقیق این چهارچوب‌ها با هم تلفیق خواهند شد.

پیشینه تحقیق

در زمینه آثار شریعتی تاکنون کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری چاپ و منتشر شده است. اما در زمینه موضوع تحقیق حاضر یعنی «رمانتیسم در آثار شریعتی» کتاب مستقل یا پایان‌نامه‌ای چاپ نشده، ولی در برخی از آثار فوق به‌طور پراکنده به جنبه‌هایی از ویژگی‌های رمانتیسم اشاره شده است.

در سال ۱۳۷۹ همایشی در دانشگاه فردوسی مشهد به منظور تجلیل از شریعتی برگزار می‌شود که مجموعه این مقاله‌ها در سه جلد در سال ۱۳۸۰ چاپ شده و از بین مقاله‌های این مجموعه در زیر به آثاری که ارتباط موضوعی بیشتری با تحقیق حاضر دارد اشاره می‌شود.

قادری، حاتم (۱۳۸۰)، «رمانتیسیسم و شریعتی»، مجموعه مقالات همایش بازشناسی اندیشه‌های دکتر علی شریعتی، به کوشش جواد میزبان، ج ۲، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد.

این مقاله با هدف توجه به رگه‌های رمانتیسیسم در آرا و نگاه شریعتی به رشته تحریر در آمده و نویسنده سعی دارد نشان دهد که شریعتی با توجه به رمانتیک‌گرایی بهتر درک شدنی است. در ابتدا رمانتیسیسم و سپس نکاتی در توصیف آن قید شده و در ادامه خلاصه‌ای از آرا و وضعیت شریعتی در باب هر یک از جنبه‌های ذکر شده آمده است.

در این مقاله جنبه‌هایی که مورد بررسی قرار گرفته عبارت‌اند از: (۱) حس‌گرایی و تخیل، (۲) سبک، (۳) تاریخ - طبیعت، (۴) رمانتیسیسم: ثنویت انقلاب - ارتجاع، (۵) اسوه‌ها، (۶) معنویت و ایمانگری.

قبادی، حسینعلی (۱۳۸۰)، «تأملی در نقش دکتر شریعتی در پیدایش و رواج سمبولیسم اجتماعی بدیع در عرصه شعر معاصر فارسی»، مجموعه مقالات همایش بازشناسی اندیشه‌های دکتر علی شریعتی، به کوشش جواد میزبان، ج ۳، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد.

در این مقاله نگارنده بر این باور است که شریعتی با مدد دانش وافر جامعه‌شناسی و آگاهی نسبت به فرهنگ و ادبیات فارسی و برخورداری از توان آراستن این دو با عاطفه زلال انسانی و شور دینی و سرمستی عرفانی خود قادر شد با تلفیق نگاه جامعه‌شناسانه و ادیبانه، بیانی اسطوره‌ای و تیپ‌سازانه و سمبولیک به پدیده‌ها، به ویژه به موارد و عناصر دینی داشته باشد.

این مقاله به موضوعات زیر پرداخته است: (۱) چرایی و چگونگی ربط سمبولیسم اجتماعی با اندیشه و آثار شریعتی، (۲) عوامل و چگونگی کارکرد آثار شریعتی در احیای سمبولیسم اجتماعی بدیع در پهنه ادب معاصر، (۳) چرا شریعتی در خلق نمادهای بدیع توفیق یافت؟ (۴) دسته‌بندی نمادهای

برجسته‌ای که شریعتی به خلق آنها توفیق یافته و در پهنه ادبی معاصر متداول کرده است، (۵) تحلیل برخی از آثار شریعتی از دیدگاه نمادگرایی، (۶) بررسی اجمالی نمادهای بدیع راه‌یافته در ادبیات معاصر ایران از طریق آثار شریعتی، (۷) جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.

فتوحی، محمود (۱۳۸۰)، «سبک و ایده در آثار شریعتی»، مجموعه مقالات همایش بازشناسی

اندیشه‌های دکتر علی شریعتی، به کوشش جواد میزبان، ج ۲، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد.

نویسنده در این مقاله به مشخصه‌های برجسته سبک شریعتی در کوپریات و گاه در اسلامیات به روش سبک‌شناسی توصیفی (البته نه توصیفی آماری) پرداخته و ویژگی‌های آن را در دو بخش ویژگی‌های زبانی و ویژگی‌های شاعرانه بررسی کرده است.

بشردوست، مجتبی (۱۳۹۰)، موج و مرجان: رویکردهای نقد ادبی در جهان جدید و سرگذشت

نقد ادبی در ایران، تهران، سروش.

رویکردهای نقد ادبی که غالباً نوپدید هستند همگی از علوم جدید و فلسفه‌های مدرن تأثیر پذیرفته‌اند. تعریف و تبیین آنها کار آسانی نیست. از رویکرد اخلاقی، بلاغی و تاریخی که بگذریم، بقیه رویکردها جدیدند. نظریه‌های جدید همگی مرجان نیستند. برخی موج و ماسه‌اند. موج‌ها، عمر کوتاهی دارند. پدید می‌آیند و محو می‌شوند.

این کتاب در دو بخش تدوین شده است: بخش نخست آن به نظریه‌های ادبی اختصاص دارد که نوعاً غربی هستند و بخش دوم به سرگذشت نقد ادبی در ایران می‌پردازد که عموماً بومی‌اند و رنگ و بوی ایرانی دارند.

در بخش دوم، شریعتی و نقد آرمان‌گرا بررسی می‌شود.

فصل اول

رمانتیسم: پیش‌زمینه‌ها و جنبه‌های اساسی آن

رمانتیسم نامی است برای مکتبی که در قرن هجدهم در اروپا و در برابر کلاسیسم به وجود آمد. تحولات اجتماعی، سیاسی و روحی بسیاری سبب پیدایش این مکتب شد. پیش از ورود به رمانتیسم و تعریف و تبیین جلوه‌های گوناگون آن لازم است ابتدا به زمینه‌های پیدایش آن یعنی رنسانس، باروک، کلاسیسم، نئوکلاسیسم و عصر روشنگری به طور اجمال اشاره شود.

رنسانس

عصر رنسانس در کشورهای اروپایی، از لحاظ شروع و پایان و همچنین عمق و شدت تفاوت بسیار دارد. دوره رنسانس در عین حال که دوره توجه به سنت‌ها و زبان و فرهنگ بومی و ملی کشورهای اروپایی به حساب می‌آید، از جهت دیگر، عصر نوزایی و احیای دوباره فرهنگ و هنر و فلسفه جهان باستانی یونان و روم نیز هست. در این عصر بسیاری از مضامین و موضوعات و بسیاری از چهره‌های اساطیری و داستانی جهان باستان به عنوان الگوها و نمونه‌های عالی مجدداً مورد توجه قرار می‌گیرند و در آثار ادبی این دوره پدیدار می‌شوند (جعفری، ۱۳۷۸، ۳۶ و ۳۷). مهم‌ترین ماجرای عهد رنسانس را به لحاظ تاریخ نقد ادبی در ایتالیا کشف نسخه فن شعر ارسطو برشمرده‌اند (زرین کوب، ۱۳۶۱، ۳۶۱).

عصر رنسانس را نیز به سه دوره کوچک‌تر رنسانس اولیه، میانه و متاخر تقسیم می‌کنند. در بررسی ادبیات این عصر نیز برخی از محققان اصطلاح باروک را بر دوران پایانی عصر رنسانس اطلاق کرده‌اند. این اصطلاح پیش از ادبیات برای اشاره به هنرهای تجسمی و موسیقی به کار رفته است. در مکتب باروک نوعی گریز از سادگی و شفافیت ادبیات عصر رنسانس و توجه بیشتر به آراستگی زبان و بیان دیده می‌شود که در اغلب موارد به تظاهر و تصنع می‌انجامد. پرداختن به فضاسازی‌های شگفت و آمیخته با هراس و دلهره و ابهام از دیگر ویژگی‌های این مکتب است (جعفری، ۱۳۷۸، ۳۶ و ۳۷).

کلاسیسم و نئوکلاسیسم

واژه «classic» از «classicus» لاتین گرفته شده است. در روم باستان طبقات بالای جامعه را که از ثروت و درآمد بیشتری برخوردار بودند و باید مالیات بیشتری بپردازند، «کلاسیکوس» می‌نامیدند. بعدتر در دو قرن اول میلادی این کلمه برای اطلاق به آثار ادبی و به نویسندگان طراز اول یا نمونه و برجسته به کار می‌رفت که باید به آنها توجه داشت و اینان در اصل نویسندگانی محسوب می‌شدند که آثارشان شایسته طبقات بالای جامعه و اشراف بود. (جعفری، ۱۳۷۸، ۳۷ و ۳۸).

در تعریف کلاسیک و سرچشمه‌های آن گفته‌اند: «کلاسیک به آن مکتب ادبی گفته می‌شود که پیش از پیدایش سایر مکاتب ادبی (از قرن پانزدهم الی هفدهم) در اروپا به وجود آمده و از ادبیات قدیم یونان و روم متأثر است» (سیدحسینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ۱۵). دوره کلاسیک را دوره سلسله مراتب گفته‌اند و شعاری که در این دوره وجود داشت: «یک قانون، یک دین، یک شاه» است. به دنبال این دیدگاه اجتماعی است که گفته می‌شود که در زندگی ادبی نیز باید تابع قواعد و انضباط بود.

اصطلاح «کلاسیک»، به یک معنی بسیار کلی، بر هر اثری دلالت دارد که درباره ارزش آن توافق عام وجود دارد. کلاسیسم به معنی خاص و تاریخی آن همان چیزی است که از ادبیات یونان آغاز شد و میراث آن به رومی‌ها رسید و سرانجام در قرن هفدهم در اروپا به شکلی انعطاف‌ناپذیر درآمد و در دوره نئوکلاسیسم دچار انحطاط شد. کلاسیسم به معنی عام و غیر تاریخی آن همان

چیزی است که برخی از منتقدان غیاب آن را مترادف با «شکاکیت و هرج و مرج و ناتوانی نظری کامل» دانسته‌اند. همان چیزی که گوته آن را در مقابل «رمانتیسم» که از نظر او بیماری است، سالم به شمار می‌آورد (جعفری، ۱۳۷۸، ۷۳).

ارسطو در زمینه آثار ادبی به خصوص نمایشنامه به سه وحدت معتقد است: (۱) وحدت موضوع، (۲) وحدت زمان، (۳) وحدت مکان. این سه وحدت از اصول مهم مکتب کلاسیک به شمار می‌رود و هر اثر ادبی که فاقد این سه وحدت باشد از نظر هنرمندان کلاسیک پذیرفتنی نیست (سیدحسینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ۳۷ تا ۴۰).

همان‌طور که ولک اشاره می‌کند، مخاطب آرمانی این ادبیات «رادمرد فرهیخته» است، انسان متمدنی که تمام دوران ظلمت قرون وسطی و نیز ملل و اقوام غیر متمدن و بدوی را به دید تحقیر می‌نگرد و خود را مظهر کامل انسانیت و تمدن می‌شمارد و افراد طبقات فرودست جامعه را نیز درخور توجه نمی‌داند (جعفری، ۱۳۷۸، ۳۹). از لحاظ فلسفی و اندیشگی، پایه و اساس این مکتب بر خردگرایی نهاده شده و این عصر را «عصر خرد» نیز نامیده‌اند. و در واقع «فلسفه عمومی این جامعه، خردگرایی است.» البته این خردگرایی ساده و صریح را نباید با عقلانیت انتقادی دوره‌های ما بعد رمانتیک و مثلاً عصر حاضر یکسان پنداشت (همان، ۴۰).

در عرصه آفرینش ادبی و هنری، شاعران و نویسندگان و نظریه‌پردازان و منتقدان این مکتب و در رأس آنها بوالو، منتقد قدرتمند و پرنفوذ فرانسوی، به تدریج مجموعه‌ای از اصول و قواعد هنری و زیباشناختی را پدید آوردند که در آثار ادبی و هنری این عصر به روشنی بازتاب یافته است. در اینجا به اختصار به مهمترین این اصول یعنی نظریه تقلید اشاره می‌کنیم:

نظریه تقلید یا محاکات تکیه‌گاه اصلی ادبیات کلاسیک است. چنان که می‌دانیم پیشینه‌این دیدگاه به افلاطون و ارسطو باز می‌گردد. افلاطون در کتاب جمهور، تمثیل آئینه را برای بیان ماهیت هنر و آفرینش ادبی به کار می‌برد... و در ادامه مبحث به مسأله مُثُل می‌پردازد و دیدگاه ایدئالیستی مشهور خود را شرح می‌دهد. ارسطو نیز در کتاب فن شعر مفهوم تقلید یا محاکات را همچنان اساس

نظریه خود قرار می‌دهد (جعفری، ۱۳۷۸، ۴۱ و ۴۲).

ولک تقلید از طبیعت را به معنای بازآفرینی آن می‌داند نه نوعی عکس‌برداری از طبیعت بیجان: «تقلید از طبیعت مفهوم اصلی نظریه نئوکلاسیکی درباره ادبیات بود... و تقلید یا محاکات ارسطویی نسخه‌برداری و طبیعت‌نمایی عکس‌وار نیست، بلکه به معنای بازآفرینی است: شاعر چیزی را می‌سازد که خود طبیعت نیست، بلکه قرار است نموداری از آن باشد. درضمن «طبیعت» به صورتی که غالباً امروز، به کار می‌رود، به معنای «مرده» - طبیعت بیجان یا مناظر طبیعی - نیست، بلکه واقعیت به طور کلی و به ویژه طبیعت بشری است. این پیش‌فرض بنیادین تمام تأکید را بر جنبه ارجاعی اثر هنری منتقل می‌کند... شاعر با هنر خود واقعیت را از نو می‌آفریند» (ولک، ۱۳۷۳، ج ۱، ۵۱ و ۵۲).

تقلید و محاکات کلاسیک صرفاً جهت فلسفی و نظری ندارد و در عمل هنرمند را دچار محدودیت‌ها و الزامات خاصی می‌کند که از آن جمله است اصل تقلید از طبیعت، طبیعتی که هم شالوده‌ی «زیبایی» و هم مبنای «حقیقت» است و عمیقاً با رسوم اجتماعی آمیخته است (جعفری، ۱۳۷۸، ۴۲).

در اواخر قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم بسیاری کسان به دنبال «نیوتن هنر» هستند؛ یعنی کسی که قواعد هنر را با دقتی علمی تدوین کند. شاید بتوان بوالو را یکی از این «نیوتن»‌ها به شمار آورد (همان، ۴۳).

در دوره کلاسیسم خرد که جنبه‌ای آگاهانه دارد غلبه می‌یابد و در زمینه زیبایی‌شناسی، ذوق سلیم یکی از ادبای عصر می‌گوید: «ذوق نباید خود را با هنر وفق دهد، هنر است که باید با ذوق تطبیق کند.» شاعران و نویسندگان حق ندارند زمام اختیار خود را به دست احساسات بسپارند؛ ادبیات این عصر را از این لحاظ می‌توان در یک عبارت خلاصه کرد: «برخاسته از سر، نه از قلب.» و همچنین در یک جمله: «ادبیات نئوکلاسیک، ادبیات حفظ وضع موجود است.» (همان، ۴۵).

ادبیات نئوکلاسیک را که به دنبال احیای اصول مکتب کلاسیک است ادبیات حفظ وضع موجود خوانده‌اند. در این دوره در وصف انسان و طبیعت عمدتاً تأکید بر خوبی‌ها و فضایل است و اگر